

Våla hundare med Öster-Våla socken och Åby hamna

Av BENGT ERIKSSON

Det egentliga Svethiud omfattade de tre uppländska folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjädrundaland jämte den särskilt organiserade kustbygden Roden.¹ Som framgår av de uppländska folklandens namn omfattade de ursprungligen resp. tio, åtta och fyra hund eller hundaren, motsvarande de nuvarande häradena.² Ett av Tiundalands hundaren var Våla³ hundare.

Våla hundare (kallades även Waldbo och senare Våla härad) sträckte sig från gränspunkten mellan Upplands och Västmanlands lagsagor vid Dalälven, mot öster till sjön Tämnnaren, vars tillopp nästan alla tillhöra Våla hundare.⁴

Ännu i mitten av 1300-talet hörde Våla hundare till Vendel, som troligen var ett av Tiundalands ursprungliga hundaren.⁵ Senare överflyttades Våla härad till nuvarande Västmanlands län, vilket skedde 1549. Anledningen var att Gustav Vasa behövde minst tio socknar till Sala silvergruva för att gruvan skulle kunna drivas tillfredsställande. Dessa socknar hade att leverera kol och ved till gruvan. Överflyttningen förde bland annat med sig att Våla-bönderna fick underhålla en väglott på »Broddboskogen», som ligger väster om Sala.⁶ Ännu på 1880-talet fanns på krondebetsedeln en särskild avgift för Sala gruva, så kallad »gruve-drängslösen». Att Våla-bönderna skulle hjälpa till med finansieringen och driften av Sala silvergruva väckte naturligtvis missnöje. År 1800 skrevs en inlaga till riksdagen i Norrköping av godsägare Tigerhielm på Lindsbro säteri där han omtalade huru Sala silvergruva utarmade socknarna runtomkring.⁷ Att Våla härad var fattigt bestyrks bl. a. av landshövdingen, som vid sekel-

skiftet skrev följande i sin femårsberättelse på tal om Sala-Gyvinge-Gävle järnväg:

»Trafiken i dessa bygder (Våla Härad), inskränkt till ej ens tillräckliga landsvägar, har sökt sig väg till Uppsala och Gävle. Det kan ej förnekas att Våla härad blivit efter i utvecklingen. Jordbruksnäringen har fört en tynande tillvaro, skogshanteringen, till stor del bestående av kolning, har berott av ett fåtal avnämnnare av produkterna och andra näringar har knappast funnits till. Häradet utgör länets minst burgna distrikt». ⁸

Våla hundare bestod av socknarna *Harbo* eller *Hara* (1444), *Nora* (1404), *Öster-Våla* (Wala 1404) samt *Huddunge*.⁹ De olika hundarena (ex. Våla hundare) var redan tidigt indelade i hamnor. Det är ej uteslutet att hamneindelningen återgår åtminstone till början av vendeltid, dvs. till 600-talets förra hälft, kanske till folkvandringstid (400–500-talet e. kr.).¹⁰ 1543 års jordebok uppräknar i Våla härad 9 hamnor, dels 5 i Öster-Våla socken, nämligen Åbygge (Åby), Bodkara (Buckarby), Fogelsta, Gräsbo¹¹ och Biurwal (Bjurvalla), dels en i Hara socken, nämligen Harbo, dels slutligen 2 i Nora socken, nämligen Åbygge och Norrbygge. Den nionde hamnan, som omfattade bl. a. tre byar i Nora socken, var »Halsunge hamn» i Huddunge socken.¹²

Öster-Våla socken omfattar den nordöstligaste delen av Västmanlands län. Gräns i norr mot Gävleborgs län, i öster mot Uppsala län och i övrigt gräns mot Harbo och Nora socknar.¹³

Redan på 1300-talet fanns det Öster-Våla, som i väsentliga drag består, fullt färdigt med alla byar byggda på sina nuvarande platser och med ungefär lika många gårdar i byarna som nu. Från 1312 finns bevarad en markgäldsfor-teckning, där samtliga skatteskyldiga bönder i socknen upptas. Det gällde en extra beskattning av hertig Valdemars område, dit bland annat Tiundaland hörde.¹⁴ Skatten utgick i mark, därav namnet markgäld.¹⁵

Hugo Hamilton, som i slutet av 1870-talet tjänstgjorde vid Västmanlands östra domsaga, vistades på hösten 1879 någon tid i Öster-Våla och bodde på gästgivaregården. I ett brev till Helena Nyblom berättar han om Våla.

»Det är ett land obesmittat av nya tiders förvekligande seder, som man säger. Här är fyra mil till närmaste järnvägsstation, här går folket ännu i vadmalskläder, kunna icke skriva sitt namn samt äro fulla från morgon till kväll. Civilisationen har blott i brännviniets och i dess härold, lanthandlarens,¹⁶ skepnad trängt sig fram till dessa arkadiska byder; men dessa den gryende bildningens första strålar omfattas med så mycket varmare intresse. Likväl har befolkningen även sina goda egenskaper. Bland annat äro de ytterst gästfria och vänliga. Nämndemännen hava med sig järpar och orrar till tinget för att skänka oss, vilka gåvor de under mycket hostande och skrapande och med otrolig möda, invirade i gamla tidningar, hala upp ur sina bakfickor. 'Se jag skulle, skam till sägandes, just liksom fråga om nådiga lagman eller nådig greven, ville ha den här?' Därjämte behöver man, nota bene när man har dem i klump och det egna intresset ej kommer med i spelet, sällan eller aldrig förgäves vädja till deras rättskänsla. Men detta är knappast en förtjänst, ty lika säker kan man vara, att om man tar dem en och en och förspeglar att de genom alldeles samma sak kunna, utan risk, förtjäna tjugo kronor, så äro de tvärt med på nästan vilka skurksträck som helst.»¹⁷

En av de hamnor i Öster-Våla socken, som står upptagna i 1543 års jordebok, är Åbygge hamn (Åby). Åby hamnlag är fortfarande bestående. Hamnlaget äger samfällt en mosse vid namn Snormossen, belägen i Åby s. k. hamneskog. Mossen omfattar 16–17 hektar och är till viss del skogsbevuxen. Snormossen har aldrig blivit uppdelad på de olika delägarna i Åby hamnlag och anledningen torde vara att man inte ansett den tillräckligt värdefull för en lantmåteriförrättning. Hamnlagets besittning av Snormossen torde vara ett av de äldsta äganderättsförhållandena i Europa, måhända det äldsta.¹⁸ Snormossen förvaltas av Åby hamnlag, denna samfällighets ålder är över ett tusen år. Åby hamnlag äger och förvaltar även sin s. k. hamneskog.¹⁹ Hamneskogen delades vid storskiftet och detta var klart 1791. Delningen hade då varit uppskjuten från 1781 till juni 1789, förrättningsman var Jacob Yckenberg.²⁰

Snormossen anses fortfarande vara odelad men försök har gjorts att dela mossen, och delning har kommit till stånd utan att gränserna stakats ut på marken. År 1896 yrkade två delägare i Åby

by, E. Pettersson och G. Åström (som för övrigt ägde mycket små delar i skifteslaget) hos Konungens Befallningshavande att laga skifte skulle verkställas på Snormossen. Bönderna i Åby ville emellertid inte vara med om delning utan höll ett sammanträde med skiftesdelägarna 12 aug. 1896 och där beslutades att det begärda skiftet skulle återkallas. En återkallelsekrift upprättades och ingavs till Konungens Befallningshavande, som emellertid inte fäste något avseende vid denna därför att alla delägarna i skifteslaget inte hade skrivit under handlingen och därför att den inte var inlämnad i rätt tid.

Delägarna i hamneskogen sammanträdde och laga skifte skulle hållas. Följande hemman var representerade: Åby, Hof, Prestgården, Svingbolsta, Mårdsbo, Espenbo, Kullarbo, Offerbo, Hofberga och Upplanda. Förrättningsman var v. kommissionslantmätare K. W. Ahlberg.

På fråga om något laga hinder förelåg mot skiftets genomförande begärdes ordet av kronolänsman B. A. Gråberg, som i egenkap av kronoombud bestred nytt skifte, då storskiftet, som blivit fastställt (1791), redan övergått Åby hamnskog, med den där inomvarande mosse, ehuru mossdelningen ej blivit utstakad på marken. Kontraktprosten Höijer instämde i Gråbergs bestridande såvida förhållandet var såsom beskrivits.

När sedan förrättningsmannen frågade om alla delägare och ombud, som vore närvarande, var ense om att förrättningen skulle inställas svarades enhälligt »ja», varefter förrättningsmannen lämnade sitt bifall till skiftets inställande.

En utredning om vilka som var delägare i hamneskogen med tillhörande mosse gjordes därefter. Man studerade tre olika kartor och två av dem visade att Hofberga och Upplanda byars skogsmark, som låg i två skiften, var genom ändamålsenliga och reguljära rågångar skild från skiftets övriga skogsmark. Av beskrivningen över storskiftet i Åby hamnskog framgick att Hofberga och Upplanda byar inte hade någon del i Snormossen eller andra samfälligheter. Ombuden för byarna bestredo detta, men om det var riktigt ville de inte vara med och betala kostnaderna för förrättningen. Man enades om att de skulle slippa betala någonting.

Det var då klarlagt att nämnda byar inte hade någon del i Åby hamnelag. 1896 bestod följaktligen hamnelaget av Åby (11 brukningsenheter.), Hof nr 1 och 2, Svingbolsta nr 1 och 2, Mårtsbo, Espenbo nr 1, Prestgården och Kullarbo.²¹

Kullarbo var länsmansboställe²², och i jordeboken var det upptaget som krono liksom Prestgården (Kyrkoherdebostället).

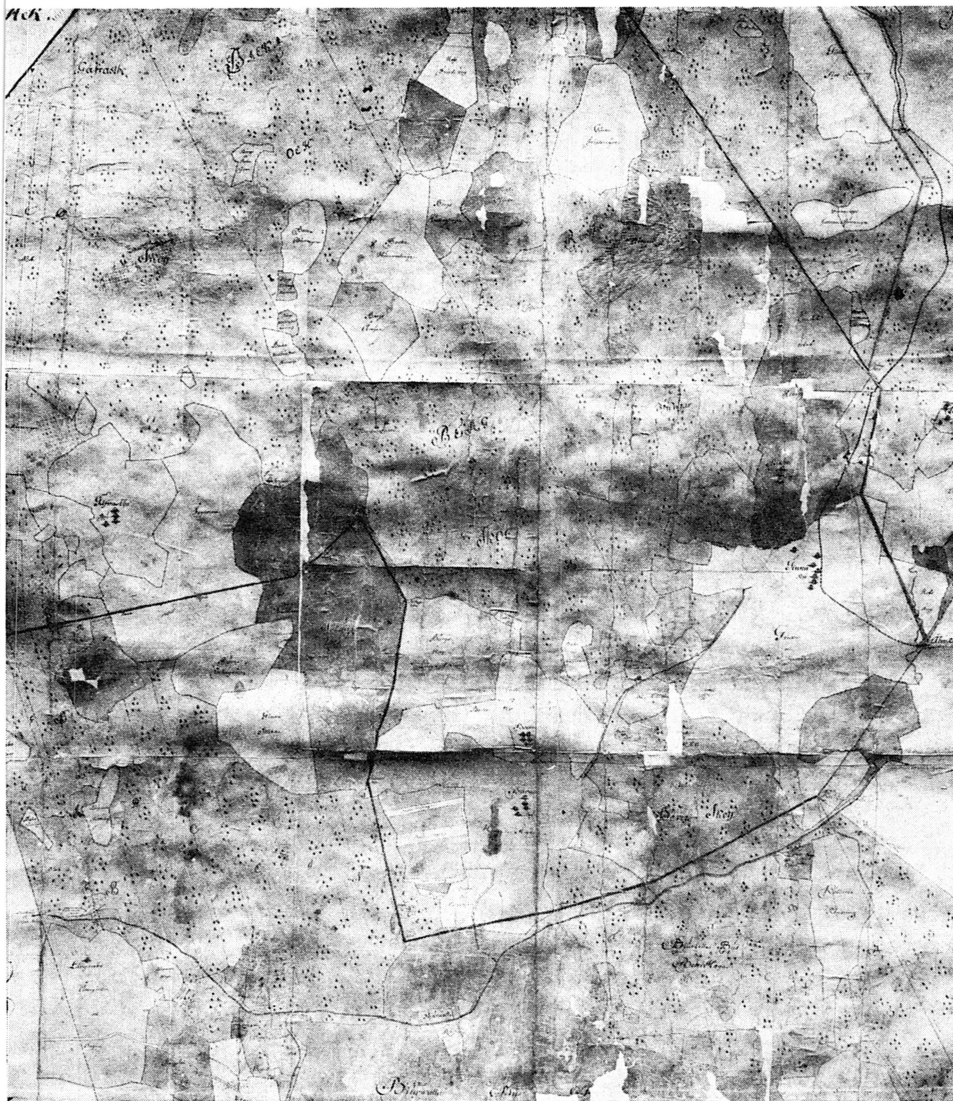
Liksom Upplanda och Hofberga byar hade fått sin andel i Åby hamneskog vid storskiftet, hade Prestgården fått ut sin andel på den s. k. »hemskogen» redan vid storskiftet, Prestgården behöll dock sin andel i hamneskogen.²³

Det upprättades sannolikt kartor över samtliga hamneskogar i Våla härad men endast kartan över Bjurvalla hamn finnes alltså jämt kvar där, förvarad på hembygdsgården i Mårtsbo, Östervåla. Den tillkom 1780 och gjordes av Jacob Yckenberg. Kartans överskrift lyder: »Geografisk charta över Bjurvalla, Klöstret, Långarsbo, Gåvastbo, Backa, Bärge, Ginka, Rikbo, Tengesbo, Svedänges så kallade hamneskog uti Wästmanlands hövdingedöme, Wåhla härad och Östervåla socken. Författad 1780 av Yckenberg.»

Man kan på kartan bl. a. se hur många gårdar det finns i varje by.²⁴ Med säkerhet vet man att det även funnits en karta över Åby hamneskog.²⁵

Enligt Upplandslagen skulle varje hundare utrusta fyra krigskepp. Bönderna i hamnan var ansvariga för att till skeppet sända en beväpnad och med reskost försedd man. På Gustav Vasas tid hade ledungsväsendet för länge sedan upphört, de forna hamnorna blevo då skatteområden.²⁶ Men hamnorna hade även andra uppgifter, såsom skötseln och förvaltningen av hamneskogen. I Öster-Våla kom hamnorna att få stor betydelse vid sockenallmänningens uppdelning 1845, då denna delades upp på de olika hamnorna.²⁷

Sista gången hamnorna i Öster-Våla socken (enl. skriftliga källor) fick ett uppdrag att utföra var 1846. Ur ett protokoll fört vid »Öster-Wåhla församlings Sockennämnds» sammanträde på Åby gästgivaregård 19 jan. 1846 kan läsas huru hamnorna i socknen fick i uppgift att föra hem spannmål från Västerås till Öster-Våla. Tredje paragrafen lyder:

Detaljförstoring från »Geografisk charta över Bjurvalla, Klöstret, Långarsbo, Cåvastbo, Backa, Bärq, Ginka, Rikbo, Tengesbo, Svedänges så kallade hamneskog uti Wästmanlands hövdingedöme, Wähla härad och Östervåla socken. Författad 1780 av Yckenberg».

»Att föra hem nämnda 47 tunnor råg, 16 tunnor korn, 32 tunnor hafre, beslöts av nämnden, att 22 hästar skulle från socknen utgå på så sätt att av Åby hamn 5 hästar, av Buckarby hamn 4 hästar, av Bjurvalla hamn 5 hästar, av Fogelsta hamn 4 hästar, av Gräsbo hamn 4 hästar, och nämndens ledamöter var och en i sin hamn bestyra att alla om torsdag den 22 dennes farer till Västerås. Erik Andersson i Bärby åtog sig att genom sin son Anders Eriksson vara ansvarig för Spannmålens uttagande på Hr. Ryttmästaren C. W. Hammarskölds kontor. Och utskrevs därtill en forsedel, och av ordföranden på nämndens vägnar underskrevs, vilken jämte spannmålsanordning till Erik Andersson överlämnades.»²⁸

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Beskrivning till konceptkartan över Våla härad. Upprättad i Rikets allm. kartverk 1914.

Manne Eriksson, Våla under medeltiden (Hembygden, Östervåla hembygdsförenings minnesskrift 1926-36).

Gerhard Hafström, De svenska rättskällornas historia (Lund, 1965).

Gerhard Hafström, Ledung och marklandsindelning (Uppsala 1949).

Assar Jansson, Silverek och Mistel (Utgiven av Westmanlands läns sparbank vid 100-års jubileet 1964).

Arvid Kempe m. fl., Västmanlands län. Geografisk-Topografisk-Statistisk beskrifning (Uppsala 1911).

Ernst Nilsson, Vår hembygd Nora (1939).

Josef Persson, personligt samtal.

Protocolsbok vid Öster-Wåhla Sockens communalnämnd 1846. Nr. 12.

Carl Gustaf Styffe, Skandinavien under unionstiden (1867).

Östervåla socken akt nr. 78 och nr. 332, Västmanlands läns lantmäteridistrikts arkiv.

NOTER

¹ Gerhard Hafström, De svenska rättskällornas historia s. 5.

² Hafström, a. a., s. 8.

³ Våla kommer av *valir*, *in walum* som torde betyda »bråte». Etymologien fortf. dunkel.

⁴ C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden s. 274.

⁵ Styffe, a. a., s. 273.

⁶ Våla härad ligger nordost Sala.

⁷ Samtal med Josef Persson, Åby, Öster-Våla.

⁸ Assar Jansson, Silverek och Mistel (Utgiven av Westmanlands läns sparbank vid 100-års jubileet 1964). Se även rörande socknens ekonomiska läge Manne Eriksson, Östervåla vid 1800-talets mitt (Tro och gärning, Öster-Våla missionsförsamling gen. 100 år, Öster-Våla 1900, s. 14-19) och G von Schoultz, Stolsnickeriet i Öster-Våla (Folkliv 1942), s. 16-27.

⁹ Styffe, Skandinavien under unionstiden, s. 274.

¹⁰ Gerhard Hafström, Ledung och marklandsindelning, s. 127.

¹¹ Gräsiaboodom enl. ett köpebrev från 1421.

¹² Hafström, a. a., s. 94.

¹³ Västmanlands län. Geografisk-Topografisk-Statistisk Beskrifning, utgiven av Arvid Kempe m. fl., s. 36.

¹⁴ Våla lög i Tiundaland.

¹⁵ Manne Eriksson, Våla under medeltiden; i Hembygden, Östervåla hembygdsförenings minneskrift 1926-36, s. 18-22.

¹⁶ Den första lanthandeln finns fortfarande bevarad vid Mårtsbo hembygdsgård, Öster-Våla.

¹⁷ Assar Jansson, Silverek och Mistel (Utgiven av Westmanlands läns sparbank vid 100-års jubileet 1964).

¹⁸ Samtal med Josef Persson, Åby Öster-Våla.

¹⁹ Hafström, a. a., s. 96.

²⁰ Östervåla socken akt 78, Västmanlands läns lantmäteridistrikts arkiv.

²¹ Östervåla socken nr 332, Västmanlands läns lantmäteridistrikts arkiv.

²² Beskrivning till konceptkartan över Våla härad. Upprättad i Rikets allm. kartverk år 1914, s. 21.

²³ Samtal med Josef Persson, Åby, Öster-Våla.

²⁴ Jämför bifogad karta.

²⁵ Samtal med Josef Persson, Åby, Östervåla.

²⁶ Ernst Nilsson, Vår hembygd Nora (1939), s. 104.

²⁷ G. Hafström, a. a., s. 96.

²⁸ Protocols Bok vid Öster Våhla Sockens communal Nämnd. 1846. Nr.12.